

BALÁZSI DÉNES

ZSÚPFEDÉS A NYIKÓMENTÉN

Az épületek növényi szárral való fedésének története visszanyúlik az őskorba.¹ A növényi fedőanyagok közül a magától termő nád és sás, valamint a természetett gabonafélék cellulóztartalmú szalmás része hosszú időn át kiváló nyersanyagnak bizonyult.

A mocsaras síkságokon, a folyók árterületein főként a nádfedés, a lápoktól távolabbi domb- és hegyvidékeken pedig a szalmafedés uralkodott,² bár sokfelé a nád mellett megtalálhatjuk a szalmát is,³ sőt a kettő kombinációjával szintén találkozunk.

Erdélyben a szalmafedés két formája ismeretes. A teregetett szalmafedél volt általános a Körösök vidékén⁴ és Kalotaszegen,⁵ de már a Szilágyságban⁶ megritkult a felkötözött zsúppal szemben. Erdély délnyugati⁷ és keleti vidékein, például a Székelyföldön⁸ szintén a zsúpos szalmafedés dívott. Adatközlőim⁹ nem emlékeznek arra, hogy a század elején Székelyudvarhely környékén lett volna terített szalmafedéses épület; az egykori rajzok és fényképek sem ábrázolnak ilyen fedést.¹⁰ Ezzel szemben a lépcsőzetes és a sima fedélhézatos zsúpfedél egyaránt ismeretes volt. Csikban Vámszer Gézától a lépcsőzetes zsúpfedélről olvashatunk,¹¹ az Udvarhely környéki zsúpfedés leírásával viszont még adósok vagyunk. Alább ezt a hiányt szeretném pótolni.¹²

Kutatási területem központi része a Fehér-Nyikó felső szakaszának vidéke, de összehasonlításként a szomszédos Sóvidéken, valamint a Nagy-Küküllő felső szakaszának néhány falujában végzett megfigyeléseimet is felhasználom.¹³

1. Az itteni éghajlati viszonyokra jellemzőek a hosszú, kemény telek, a bőséges csapadék és az erős viharok. Ezért volt célszerű a meleg szalmafedél, ehhez viszont szükség volt az időjárásnak ellenálló zsúpra, valamint a rozskévék szilárd, tartós felkötözésének sajátos helyi megoldásaira. A zord időjárást és a gyenge minőségű hegyvidéki talajt egyaránt jól bírta a kenyérgabonaként természetett rozs, szalmája pedig a zsúpfedésre is megfelelő nyersanyagot kínált.

A *zsúp* egyenesszálú szalma, amelyet összekötve házfedésre használnak. Bátky Zsigmond utal a „zsúp” szó német eredetére. A vidékünkön uralkodó zsúpfedél sima fedélhézataival szintén németes forma, de a csomózó felkötözés – Bátky szerint – szláv eredetre mutat.¹⁴ Így nálunk egy mindkét módszer előnyeit egyesítő zsúpfedési technika alakult ki, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy a helyi lakosság a fenyőáru fuvarozása és árusítása közben, valamint a kézi cséplés idejeiben messze földet bejárt, sok tapasztalatot, megfigyelést gyűjtött, majd ezeket itthon kamatoztatta.

Zsúpfedésre vidékünkön *rozsszalmát* használtak. A rozstermesztés csökkenése folytán szokássá vált az *elvegy*, vagyis búzaszalmával vegyes fedés, később kizárólag a *búzaszalma*, de ez utóbbiak csak szórványosan, elsősorban javításra. Elvéve a *nádfedél* is megjelent, de csak az utóbbi időben, a rozsvetések csökkenése és a kézi cséplés kiszorulása után.

A zsúpkészítés céljaira is vetett *őszirozs* nemcsak *jobban eresztett*, hanem *szálasabb* is volt. A zordabb havasi fennsíkon is jól megtermett, átlagmagassága 130 cm, de elérhette a 170-et is. Az ebből készült zsúpkeve három lécsort is átért, anélkül hogy a léceket túl sűrűn kellett volna elhelyezni. *Tavaszzozsal* is fedtek, ha az őszi vetés kifagyott, ám ennek szalmája vékonyabb és rövidebb volt.

A rozstot lehetőleg tiszta földbe vetették. A régi *hármashatár* (háromfordulós) rendszerben a megpihent, majd kétszer szántott (ugarolt és forgatott) földet érett istállótrágyával trágyázták. Az ilyen talaj nem termett gyomot; ha mégis igen, akkor tavasz vége felé kigyomlálták, mert ha pl. a *disznósaláta* (saláta, *Lactuca L.*) a zsúpban maradt, elrothasztotta a fedelet. A *tövist* (szerbtövist, *Xantium spinosum*) már csak azért is irtották, mert kellemetlen volt miatta a kézi (sarlós) aratás, főképp pedig azért, mert elnyomta a rozstot a növekedésben.

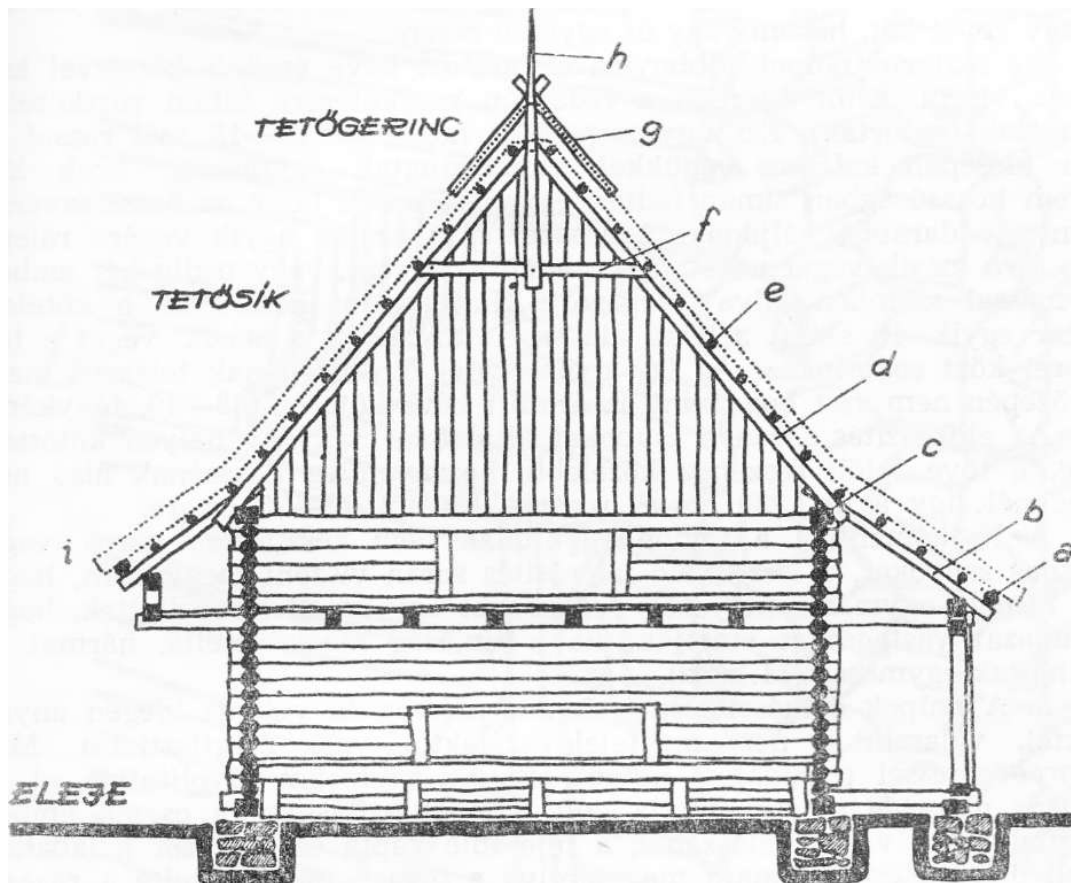
2. Régen *cigánysarlóval*¹⁵ arattak, és a rozstövist összeütve, *bütüs* (egyenes végű) kévéket kötöttek. A zsúpfedélnek valót később, a kaszával való aratás elterjedése után is mindig sarlóval vágják, hogy tiszta és ép szalmát nyerjenek.

A zsúpnak való kévéket a cséplőgép megjelenése után is *kézicséppel* cséplték ki. Ez a cséplés annyiban különbözött a kenyérgabonának szánt rozst cséplésétől, hogy nem *szalmázták ki*, vagyis nem cséplték *agyalva* (felállítva), hogy ne törjön össze a szalmája. Ha esetleg ki is bontották, miáltal a csép a kéve közepe táján lévő szálak kalászait is elérte, cséplés után visszakötötték saját kötelébe. A kenyérozst cséplése könnyebben ment, mert a lerakott kévét *forogatás* és *elverés* után *elrázhatták*, s ezzel be is volt fejezve, a zsúpnak valót viszont négyszer-öttször is kellett forgatni, hogy szemei a szalma összetörése nélkül is kiverődjenek. Az Alsó-Nyikó mentén „abban az esetben nem agyalnak, ha rozskévékből tetőzsúpot... akartak tartalékolni... A zsúpnak hagyott kévéket a lecséplésük után az ágyásból egyik kezükkel megfogva felemelték, fejfelé fordították, s a másik kezükkel a kalászok közt maradt gabonaszemeket kirázogatták, majd száradás végett a csűrőskertbe, udvarra bütüre (tövükre) állítva kirakták.”¹⁶

A rozsszemek minél jobb kiverése nemcsak a kenyérgabonával való takarékoságból fakadt, hanem a fedél tartóssága végett is nagyon fontos volt: ha szem maradt a zsúpban, akkor az egerek elrágta a köteleket, és a kévék *lesuvadtak* (lecsúsztak).¹⁷

Zsúpnak általában egyenlő nagyságú kévéket kötöttek, hiszen a fedél csak így lett egyenletesen síma felületű, gödrök és bemélyedések nélküli. Falvanként és vidékenként némi eltérést észlelhetünk, bár megkülönböztető elnevezéssel alig találkozunk. A legáltalánosabb a *zsúp* név használata. Székelypálfalván és Szencsedén a *fedőzsúp* névvel is találkoztam. A Szinte Gábor feljegyzésében előforduló *pemete* szót 'fedőkéve' értelemben az általam megkérdezett zsúpfedő mesterek sem ismerték.

Egyik-másik faluban a fedél alsó szegélyére *fokosabb* (vastagabb): *aratott kéve* vastagságú vagy majdnem, olyan átmérőjű zsúpot illesztettek. Az aratott kéve cséplés után 25–35 cm közt váltakozott, s néhol ezt osztották kettőbe, hogy így két *eszterhéjzsúpot* nyerjenek belőle. A vastagabb eszterhéjzsúpoknak az volt a szerepük, hogy ellenálljanak a

1. Hegyi A. Ferenc (Székelyszentlélek) zsúpos csűrének metszete: a) első léc, b) vízvető, c) koszorúfa, d) szarufa, e) léc, f) kakasülő, g) kalótya, más szóval kalocsa, kaloda, pózona vagy csákja, h) gyaka vagy karó, nyárs, csóva, merekje és i) eszterháj, csöpögés vagy kivetés

meredek fedél felső részéről alácsúszó-gördülő hó- és jégtömegnek. Az alig 10–15 cm átmérőjű fedőzsúpokra már nem várt ilyen nehéz feladat, mert az eső és a hó csak tovasiklott a felületükön. Mivel a zsúpok felrakását – akárcsak a zsindele- és cserépfedést – alulról fölfelé haladó sorban végezték, a legalsó eszterhájzsúpok sorára „épült rá” a következő zsúpkévék sora, s így az alsó sor az egész zsúpfedél alapja volt. Ez a sor a régi meredek tetősíknak enyhe kihajlást adott, vagyis a vízvezető egyszersmind kecsessé tette a karcsú, magas tető vonalát (1b. rajz).

A szegőzsúp nevet körzetünkben Pálné-tanyán (Farkaslaka) halottam. Itt a tetőleket fedték be az eszterháj zsúp vastagságú szegőzsúpokkal. Terepjárásaim alkalmával Székelypálfalván láttam egy, a szakirodalomban *fejlesztőzsúp*nak nevezett¹⁸ változatra emlékeztető kéveformát is; ezt a fedélsíkon támadt lyukak betömésére használták, de külön elnevezés nélkül.

A zsúpok vastagságának pontos méretei nem voltak, nem is lehetek, hiszen átmérőjük a fedél óhajtott vastagságától, az aratott kéve átmérőjétől vagy a mester szokásától függött. Egy aratott kévéből a

mester egy, két vagy több *összemarékkal* vett egy zsúphoz: így osztott el egy kévét két, három vagy öt egyenlő részre.

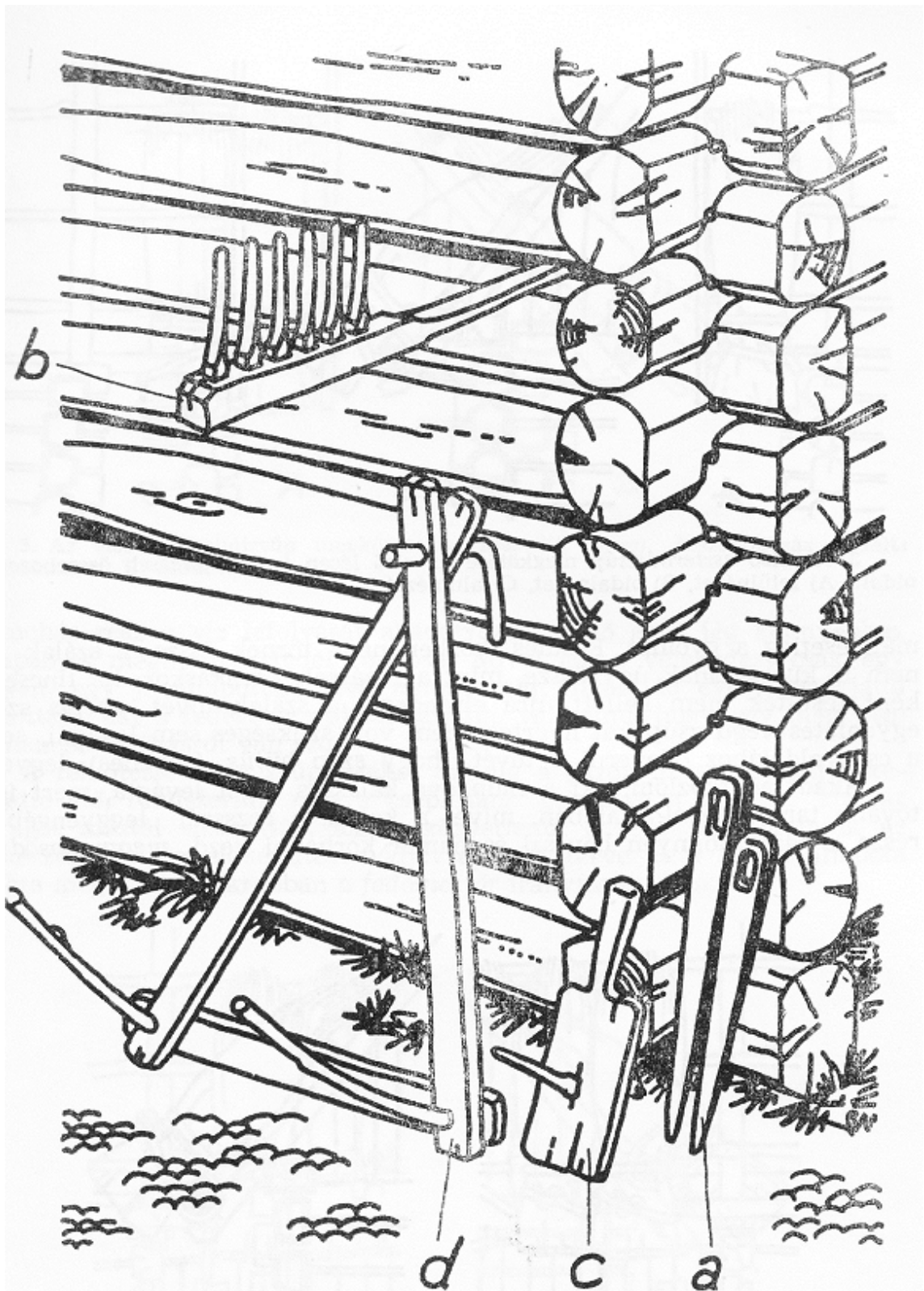
Az eszterhéjzsúpot többnyire az aratott kéve eredeti kötelével kötötték vissza. Ettől eltérően a fedőzsúp megkötésére külön rozskötelet *síritettek* (sodortak). Ezt úgy végezték, hogy kb. 15–15 szál rozst a már kicsépelte kalászos végükkel szembedugtak egymással. Ezek kb. 15 cm hosszúságban simán fedték egymást, azért, hogy az összecsavarás után egy darabbá váljanak. Az összedugott szálak egyik végére ráléptek, és a másik végét a két tenyerükkel sodorták, vagy pedig két ember egymással szemben állva dolgozott. Ha egyedül készítette a kötelet, akkor egyik 15 szálat a hóna alá szorította, hogy a másik végét a tenyerei közt sodorhassa. Az így nyert kötél egy darabnak tetszett, mert a közepén nem volt bog, mint az aratott kéve kötelén (38–40. fénykép).

Az előkészítés során a zsúpokat általában csak egy helyen kötötték meg, a töve felőli részéhez közelebb, hozzávetőleg hosszának alsó negyedénél; így a kb. 130 cm-es rozst a tövétől 30–35 cm-re.

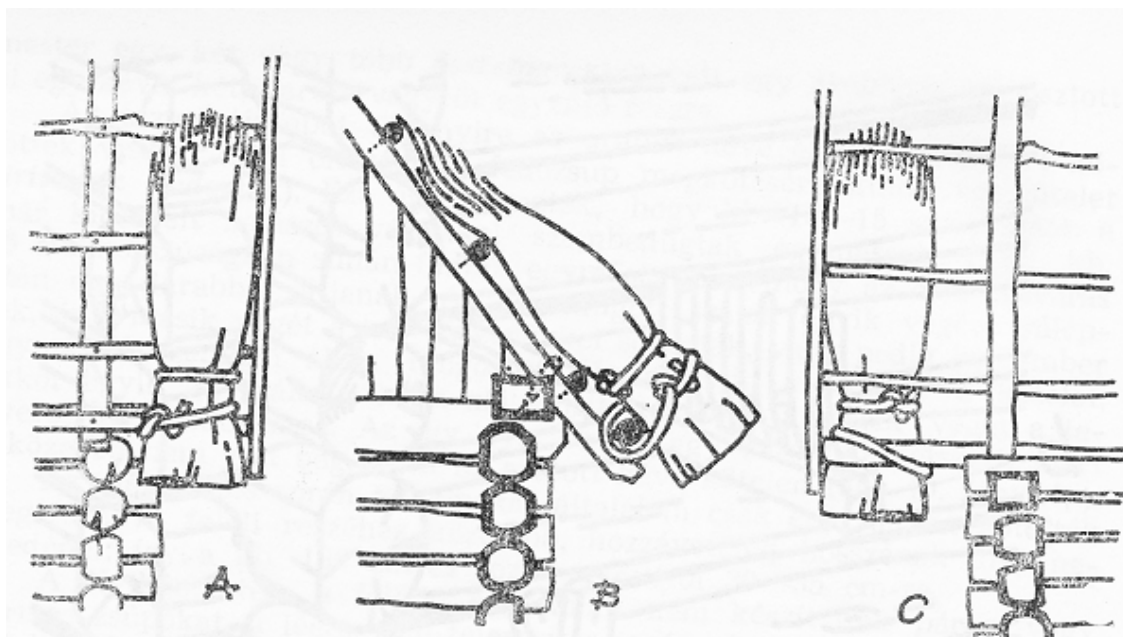
A Nyikómentén a földön egyáltalán nem készítettek páros vagy hármas zsúpokat, a lécre való felerősítés során viszont megtörtént, hogy két kisebb, egymásra helyezett fedőzsúpot egy kötéllel rögzítettek, hogy a héjazat vastagságát emeljék; ha a simaság megkövetelte, hármat is rakhattak egymásra (11. rajz).

3. A zsúpok előkészítésének fontos mozzanata volt az idegen anyagtól, valamint a nem megfelelő szálaktól való megtisztítása. Míg *megrebögetéssel* (rázogatás) inkább csak a szemeket távolították el, a *kirázás* már hatásosabb módja volt a megtisztításnak: a cséplő ember megfogta a kévét a kalásznál, a feje fölé kapta és többször a lábához (lábbelijéhez) csapta, majd megcserélve a fogást, megismételte a rázást. A maradék gyomot aztán kézzel kellett kiszedegetni a kévéből. A fejlettebb és tökéletesebb tisztítási mód azonban a *kifésülés*; ez bizonyosan a zsúpkéve ipari felhasználása óta terjedt el. Kifésülésre *zsúpfésűt* (2b. rajz) vagy *törekvágó gerebjét* használtak. A zsúpfésű a csűr *gerezdes* sarkában a *rovásokba* vagy a csűr oldalán a *boronafák* közé bevert, illetve a csűr oldal-boronafájába egymástól 4 cm távolságra befűrt arasznyi hosszú, *lecsapott végű 6–7 faszeg*. A rögzített fésű az épület tartozéka, ám ismeretes olyan törekvágó gereblyéhez hasonló, de nyél nélküli fésű is, amelyet a fogsort tartó *ágyfa* végénél elvékonyítottak, és így a csűr boronafái közé nyomhattak (2b. rajz). Ezt a fésűt mozgatni lehetett: a boronafák közül kihúzhatták és új helyre, vagy más épületben az alkalmas részbe ismét beszorították. Fésüléskor a törekvágó gereblyét is rögzítették: hol a csűrkapura, hol meg a csűr oldalára erősítették úgy, hogy fogai függőlegesen álljanak. Valószínű, hogy a vágógereblye adta a rögzített fésű ötletét.

Ha a szalma nagyon gyomos volt, akkor a kévét kioldották, és *tin-csenként* – *félmarékkal* vagy *összemarékkal* – a fejénél megfogták, a kezükhöz közel belecsapták a fésűbe és a szálakat végighúzták, mint amikor a kendert *léhelik*. Ha csak a törött szálakat meg a *pejvát* kellett eltávolítani, akkor az egész kévét markolták meg a fejénél, a kötélen alul csapták be a fésűbe, majd maguk felé húzva, alsó feléből kihullt az idegen anyag. Ugyanezt fordítva is megismételték: most már a tövével fogva a kéve feje felőli részből fésülték ki a pelyvát, törött szal-

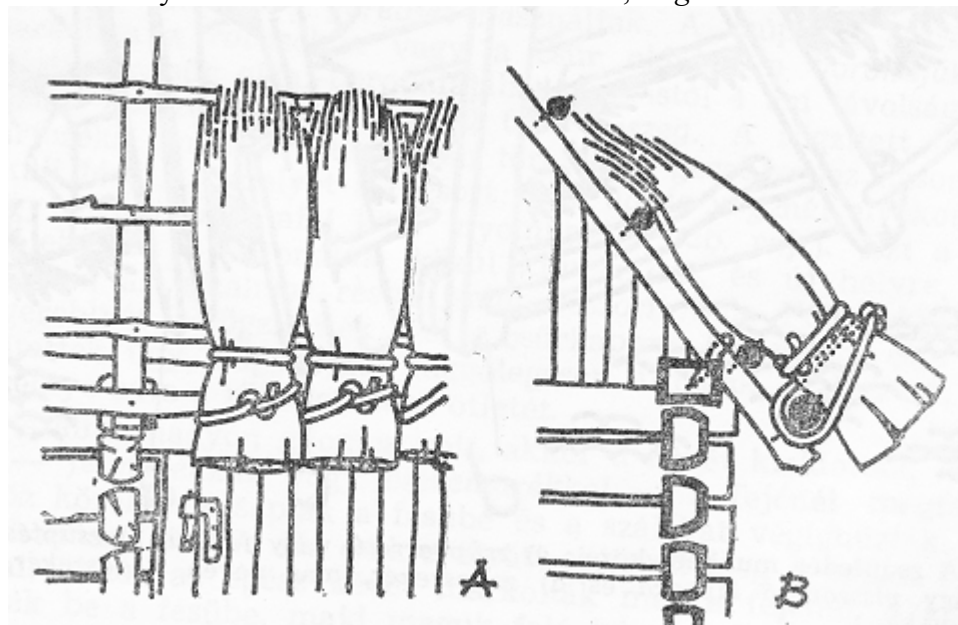
2. A zsúpfedés munkaeszközei: a) zsúpvarrótű vagy fedőtű, b) zsúpfésű, c) fölvérő vagy visszaverő lapocka és d) zsúpszekér, más néven fedőszekér, sorogja vagy iszkába

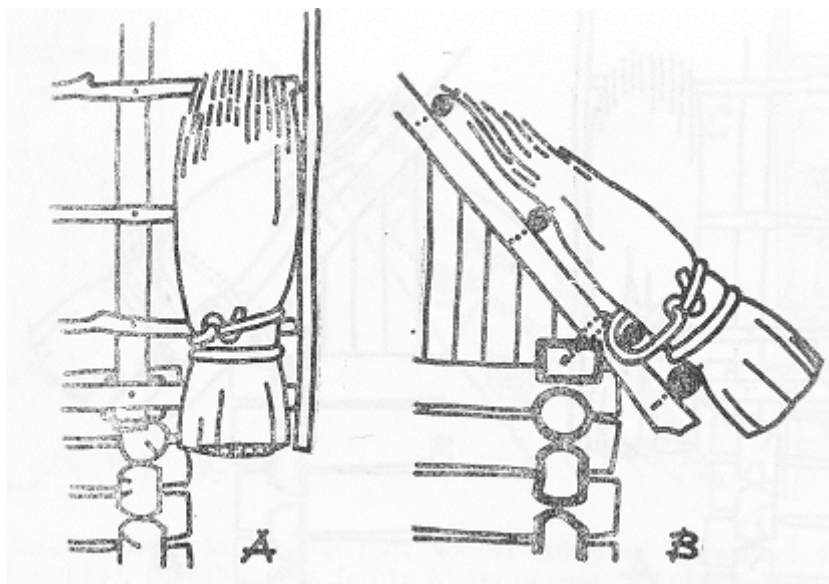
3. Az első *eszterhéjzsúp* megkötése az *első lécen keresztkötéssel*, összebogozás oldalt: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

mát, esetleg a gyomot. Fésülés közben nem törnek össze a szálak és nem is kuszálnak úgy össze, mint a rázással. Lerakáskor, ha tincsenként fésülték, nem kellett újra elrendezni a szálak tövét, mégis szép egyenes végű zsúpokat nyertek; nem volt szükséges sem levágni, sem a csűr oldalához odaverni a tövét, hogy szép *bütüs* (egyenes) legyen.

Akadat adatközlőm, aki a zsúpkéve kalászos végét levágta, mert így tovább tart a fedél. Valóban, mivel a kalász a rozsszál „leggyengébb” része, a vizet könnyen beveszi és hamar korhadni kezd, *megmohosodik*.

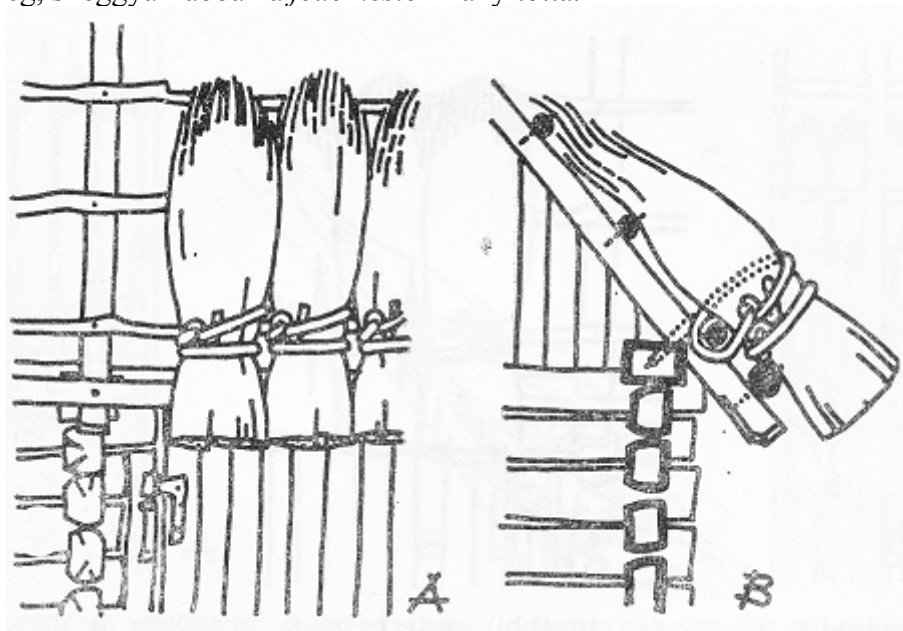
4. A második (és minden további) *eszterhéjzsúp* megkötése az *első lécen*, összebogozás felül: A) felülnézet, B) oldalnézet

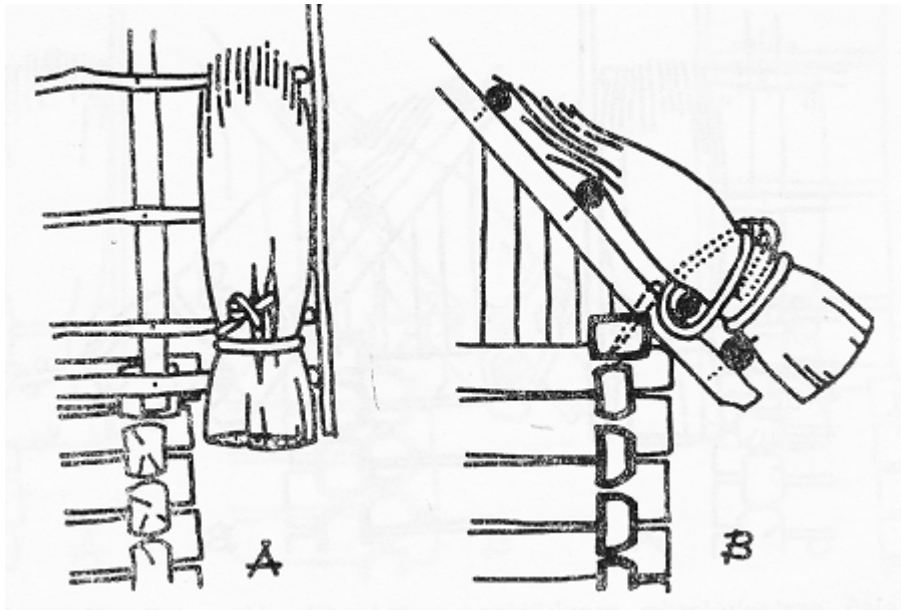
5. Az első eszterhéjzsúp megkötése a második lécen, összebogozás oldalt: A) felülnézet, B) oldalnézet

A mohás rész a víz lefolyását akadályozza: a hó és a jég könnyebben rátapad, s megindul a fedél romlása. Mivel ezt a vélekedést csak egy helyen, egy jó állapotban lévő zsúpos csűr fiatal (43 éves) gazdájától hallottam, aki a fedést az apjától tanulta, valószínű, hogy egy még nem általánosult újításról van szó.

A felkötésre váró zsúpkévéket mindig a gazda meg a családja készítette elő, rendszerint már a csépléskor gondolva a fedésre. Ha az anyagot mástól vásárolták, akkor közvetlenül a fedés előtt folytak az előkészületek. Az előkészítés módját a fedél terve és a kévék állapota szabta meg, s leggyakrabban a *fedőmestör* irányította.

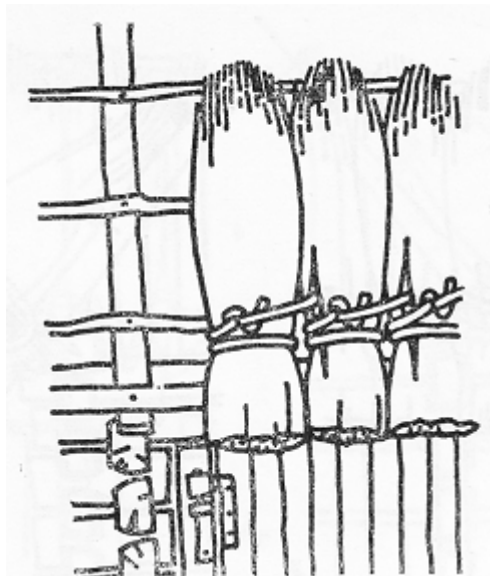
6. A második (és minden további) eszterhéjzsúp megkötése a második lécen, összebogozás oldalt: A) felülnézet, B) oldalnézet

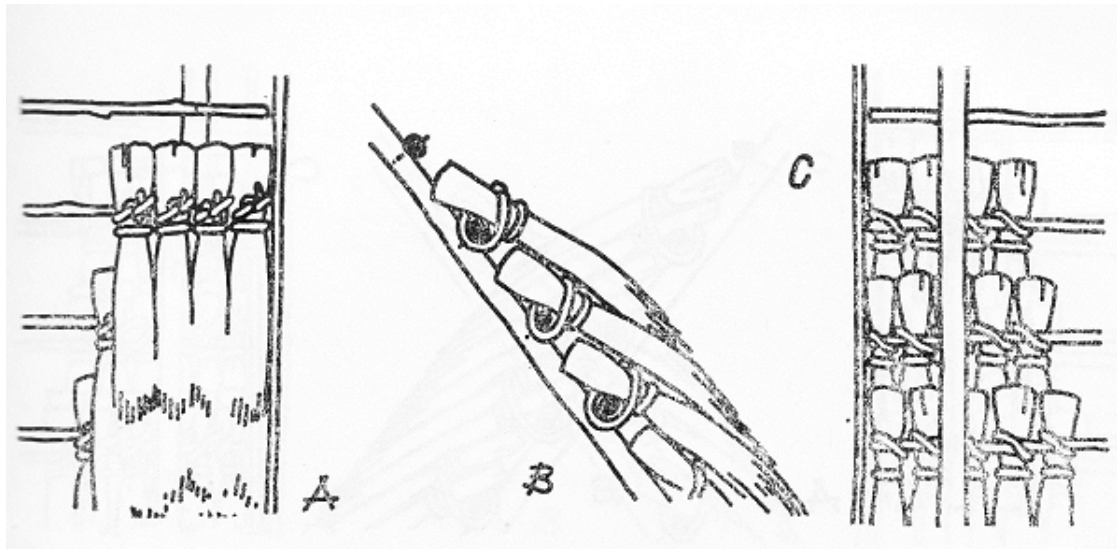
7. Az első eszterhéjzsúp megkötése a második lécen, összebogozás felül. A kötélt összesodort végét a zsúp varrótübe fűzték és visszadugták a zsúpbá: A) felülnézet, B) oldalnézet

Nagy szárazság idején, vagy ha az aratás és cséplés óta már kiszikkadtak, akkor a kévét *megvizezték*, hogy a szalma rugalmasabb legyen, a felkötéskor *engedjen*. A fedés előtt álló épület közelében *egy cseber víz* volt elhelyezve; ebbe áztatták a kötélnak való *zsúpszalmát*, hogy jól sodorható legyen, bírja a csavarást meg a feszítést, a zsúpok felerősítésére ugyanis csak kivételesen használtak *fűzfaporontyot* (veszszőt), újabban pedig *drót*ot.

A Nyikómentén általános szokás volt, hogy a kévék felkötésére már

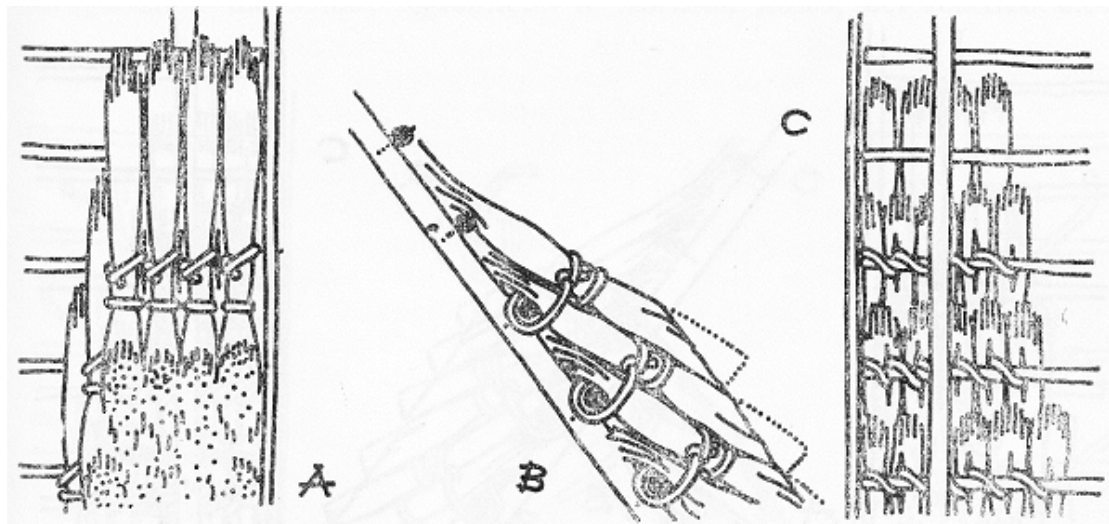
8. A második (és minden további) eszterhéjzsúp megkötése a második lécen, összebogozás fent, felülnézetben. Mindenik zsúpkötél az előző zsúphoz is rögzíti a következő zsúpot

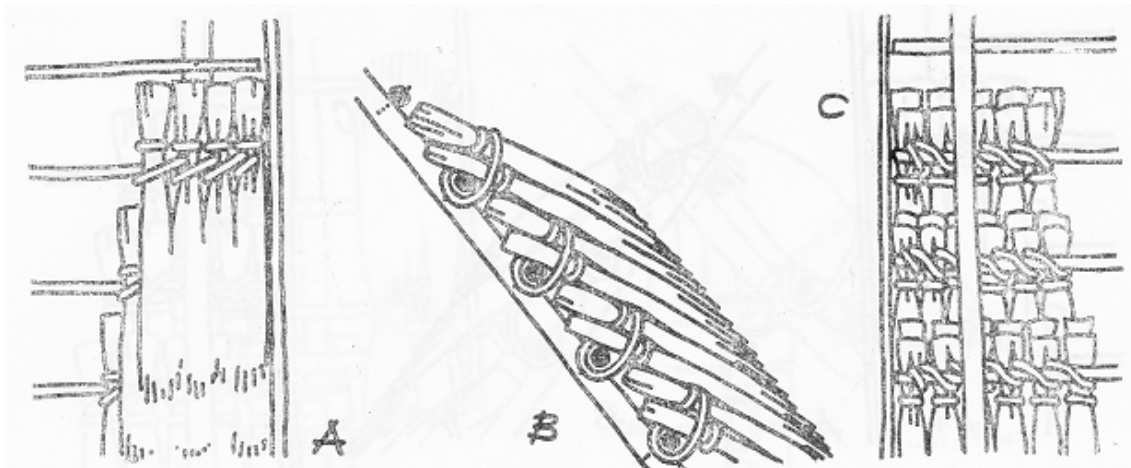
9. A tetősík *szimpla fedése* lent sodort kötéllel, egyesével felrakott és felerősített zsúpokkal, összebogozás felül: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

lent a földön elkészítették a zsúpköteleket, bár gyakori eljárás volt az is, hogy a felkötésre kerülő zsúp saját szálából fenn a tetőn sodortak kötelet. Néha ugyanazon fedélen is mindkét eljárást alkalmazták, az adott helyzetnek megfelelően.

A vastag eszterhéjzsúpok mindenikének külön kötelet sodortak, lehetőleg a finomabb szálú, hajlékonyabb tavaszrozsból. A beáztatott rozsból annyit markoltak, hogy a kész kötélmagát 2–3 cm legyen. Ezeket a köteleket is a zsúpkéve megkötésénél leírt módon, csak annál hosszabbra, kb. 2 m-re sodorták. A megsodort kötélmagától összezsavarodott. Így húzták bele egy *nyársba*, azt felvitték a tetőre, hogy ott a mester keze ügyében egy már lekötött zsúpra szúrják. Mások az összesírt köteleket *magjába* (csomóba) egymásra helyezték, s amikor annyi

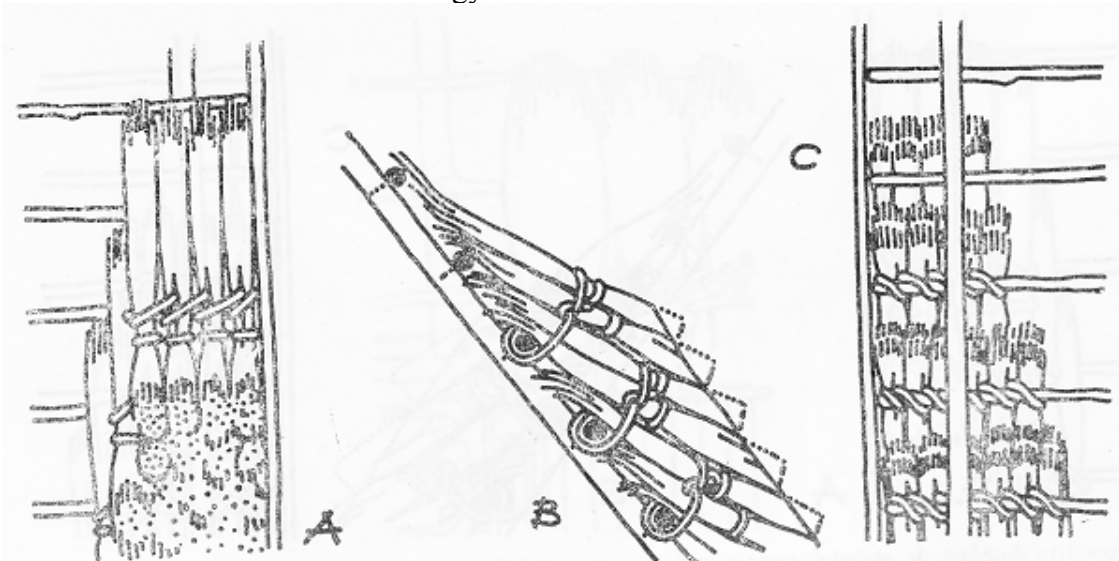
10. A tetősík *dupla fedése* lent sodort kötéllel, egyesével felrakott és felerősített zsúpokkal, összebogozás oldalt. A *bütük menedékes fölverése* vagy *vissza-
verése* után sima fedélhéjazatot nyertek: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

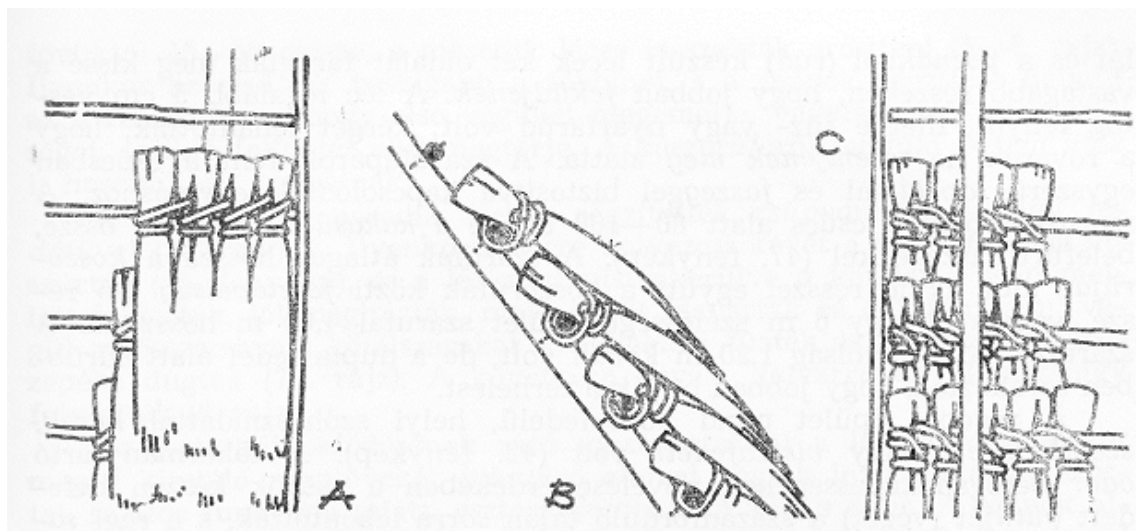
11. A tetősík szimpla fedése lent sodort kötéllal, kisebb páros zsúpokkal: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

elkészült, felolelték, létrán felvitték a tetőre, és ott a mester mellett a *zsúpszekérre*, más néven *fedőszekérre*, *sorogjára* vagy *iszkábára* (2d. és 16c. rajz) rakták.

Ha a zsúpok felerősítéséhez hosszú, 8–10 m-es kötelet használtak, azt két embernek kellett sodornia. A kész kötelet egy bogba, *gomjába* göngyölték, vagy ha épp a zsúpfedő mester készítette, akkor a dereka köré *tekerte*, majd innen vette le a zsúpkévék „felvarrására”. A kész zsúpkévéket rendszerint szintén a tető léceire akasztott zsúpszekérre helyezték. Ha még nem jutottak túl magasra a fedéssel, akkor a zsúpokot az egyik segítő hosszúnyelű villával adogatta fel, a másik meg kivette a villából és a mester keze ügyébe a fedőszekérre tette.

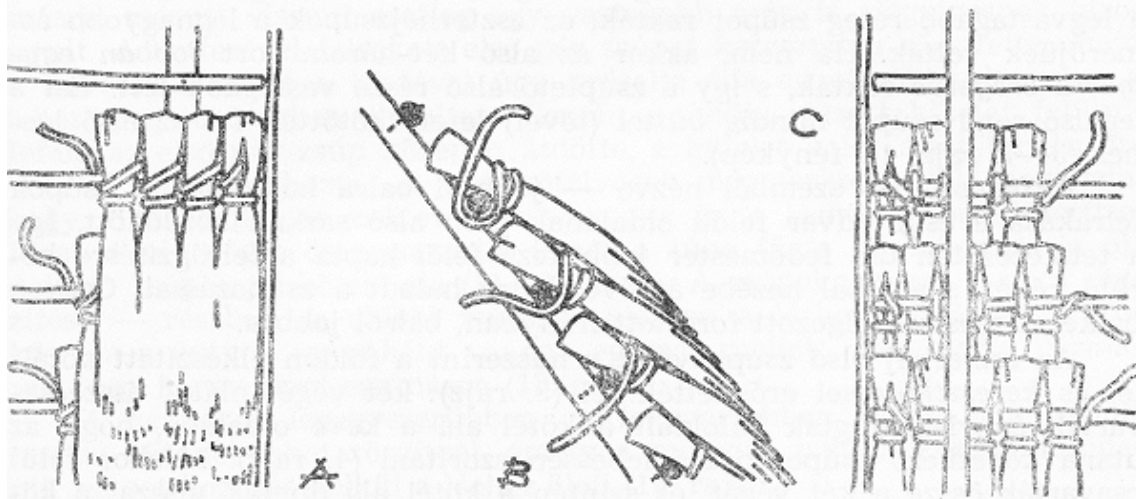
12. A tetősík dupla fedése lent sodort kötéllal, kisebb páros zsúpokkal: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

13. A tetősík szimpla fedése lent sodort kötéllel. A kötél áthatol az előző zsúpon és átöleli a lécet, vagyis kétszeresen rögzíti a zsúpot, összebogozás oldalt: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

4. Az előkészített zsúpok felrakása, vagyis a zsúpfedél elkészítése előtt szólnunk kell a *héjazat* tartására ácsolt fedélszerkezetről, majd sorra vesszük a fedél különböző részein alkalmazott zsúpfelrakási módokat: az eszterháj, a tetősík, a tetőélek és a tetőgerinc zsúpozását (1. rajz).

A fedőanyag minősége az építészetben mindig meghatározta a fedél alakját, meredekségét, a szarufák hosszát és átmérőjét, a lécek anyagát, előkészítési módját és a köztük lévő távolságot. A *zsúphéjazat* könnyű volt, a *tető* pedig – a víz gyorsabb lefutása és a téli hó súlya miatt – meredekebb; így aztán a szarufák vékonyabbak lehettek, mint pl. a mai cserépfedésé. A zsúpokat tartó *léc* az erdőtakarításkor kivágott egyszerű *gyérintésfa*; akár görbe is lehetett. A szarufák és a lécek rendszerint faragatlanok maradtak; legfőbb a szarufák külső, belécezendő olda-

14. A tetősík szimpla fedése lent sodort hosszú kötéllel, a második zsúptól bogozás nélkül: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alulnézet

lát és a *póznákból* (rúd) készült lécek két oldalát faragták meg kissé a vastagabb részeken, hogy jobban *feküdjenek*. A lécek legalább 5 cm vastag fenyő-, illetve fűz- vagy nyárfarúd volt; kérgét lehántották, hogy a rovarok ne *teremjenek meg* alatta. A szarufapárok fent a csúcsban egyszerű *lapolással* és *faszeggel* biztosítva kapcsolódtak egymáshoz. A szarufapárokat a csúcs alatt 80–100 cm-re a *kakasülő* kapcsolta össze, belefűrt faszegekkel (47. fénykép). A szarufák átlagos hossza a *koszorúfán* alul nyúló résszel együtt a koszorúfák közti *fesztávolság* 4/5 része, vagyis pl. egy 6 m szélességű épület szarufái 4,80 m hosszúak. A szarufák közti távolság 1,20 m körüli volt, de a dupla fedél alatt sűrűbben sorakoztak, hogy jobban bírják a terhelést.

A régebbi épület mind kontyfedelű, helyi szóhasználattal *kerek, szembefedett* vagy *visszafedett* volt (42. fénykép). A takarmánytartó *odor* befogadóképességének növelése érdekében a csűrök készen befedett *bütijét* (végét) a századforduló táján sorra lebontották, s a régi *sarok-szarufák* helyett a csűr két végére is egy-egy pár *álló szarufát* helyeztek, miáltal *nyeregfedelet* (43. fénykép) hoztak létre. A fedél két végén maradt háromszögű üres részt bedeszkázták (*giberes* fedél), vagy esetleg csak belécezték, s a lécekre zsúpokat kötöttek, az oldaléleket pedig némelykor *szegődeszkával* is megerősítették.

Szimpla fedélnek a zsúptartó léceket egymástól 40–50 cm távolságra szegezték a szarufákhoz, belefűrt faszegekkel. A nehezebb dupla fedélnek már sűrűbben (25–30 cm) *lécezték*. A lécek legalább 5 cm vastagok. Az *eszterhéjon* (más szóval *csöpögés* vagy *kieresztás*) az eszterhéjzsúpot tartó *első lécek* még vastagabbak voltak és faragatlan (gömbölyű); ezáltal is emelték a *vízvetőt*.

5. A zsúpkévék felkötözését soronként és alulról fölfelé haladva végezték.

A legelső, egyszersmind legelső kévesort a csűrnek az udvar felől a *sarjútartó* fölötti, valamint túlfelől a hátsó *törektartó* fölötti eszterhéjára rakták, vagyis a zsúpfedő munka az eszterhéjzsúpok felkötésével kezdődött (3. rajz); erre rakták aztán a következő, felsőbb rendeket.

Mivel a rothasztó nedvességnek leginkább kitett legelső fedélrészre a legvastagabb réteg zsúpot rakták, az eszterhéj zsúpok a legnagyobb átmérőjűek voltak. Ha nem, akkor az alsó két-három sort *jobban egymásra eregetve* rakták, s így a zsúptető alsó része vastagabb lett. Ezt a legelső rend zsúpot mindig *büttel* (tövel) lefelé kötötték fel az első léchez (3–7. rajz, 44. fénykép).

A fedéssel – szemből nézve – jobbról balra haladtak. A zsúpok felrakása a csűr udvar felőli oldalának jobb alsó sarkán kezdődött. Így a tetőlécezen ülő fedőmester jobb keze felől kapta a felrögzítésre kerülő kévét, s azt bal kezébe átvéve, balra haladt a zsúpozással. Csak a balkezes mester dolgozott fordított irányban, balról jobbra.

Az eszterhéj első zsúpkévéjét rendszerint a földön elkészített kötéllel és *keresztkötéssel* erősítették fel (3. rajz): két végét oldalt összecsavarták és visszadugták baloldalt a kötél alá a kéve oldalába, hogy az utána következő zsúpot hozzá lehessen szorítani (4. rajz). Máskor felül csavarták össze a két végét, és szintén a kötél alá dugták vissza; a kötés így is védve volt, mert a következő rend zsúp takarta (9. rajz).

Az eszterhéjzsúpokot nem mindig az első, hanem 20 cm-rel fölnebb,

tövüktől 45–50 cm-re, a második lécre is szokták erősíteni (5–6. rajz). Ilyenkor az első lécs vastagabb a többinél, s a zsúpok rögzítése helyett az a rendeltetése, hogy alsó végüket megemelje, vagyis a tető meredekségét, lesikló felületét alul megtörje. A *koszorúfáról* lenyúló *pótszarufák* is hasonló célt szolgálnak.

A zsúpokat a második léchez rögzítették *zsúpvarrótűvel* vagy *fedőtűvel* (2a. rajz) is. Ilyenkor a lécre helyezett kévét a tűvel felülről átszúrták (45. fénykép), és a lécs alatt visszakerülve a kötelet a zsúp mellett felhozták, jól meghúzták, majd bogot csavartak rá (46. fénykép); végül az összecsavart kötélzárakat a tű fokába fűzték és azzal a kéve közepébe dugták (7b. rajz). A következő kévék „felvarrását” is ugyanígy folytatták (8. rajz).

Az eszterháj befödésének záró mozzanataként a lelógó rozsszálakat meg a kinyúló zsúptöveket *juhnyíró ollóval* vágják le; az ollónak ezáltal, sajátos funkciója miatt, *eszterhájnyíró olló* volt a neve. A zsúpok alját ezenkívül, szükség esetén, a *jelverő* vagy *visszaverő lapockával* (2c. rajz) *verték fel* vagy *verték vissza*, hogy egyenes vonalban álljanak.

6. Az eszterháj fölötti tetősík a zsúpkévek elhelyezése, illetve vastagságuk szerint lehetett *szimpla fedél* vagy *dupla fedél*. Ha a zsúpokat kalászos felükkel lefelé kötötték fel, akkor szimpla vagy más szóval *hajtott fedelet* kaptak, mert a zsúpokat fejükkel lefelé hajtották (9. rajz és 43. fénykép). Ha viszont, az eszterhájszúpokhoz hasonlóan, a következő rend zsúpokat is tövükkel lefelé helyezték el, akkor dupla fedelet nyertek (10. rajz és 44. fénykép), mert így a zsúpok tövének vastagsága miatt a zsúprétegek is vastagabbak lettek. Ilyenkor mindenik zsúp „büttyjét” *menedékesen fölverték* vagy *visszaverték*, hogy ne lépcsőzetes, hanem sima héjazatot nyerjenek (10, 12. és 19. rajz).

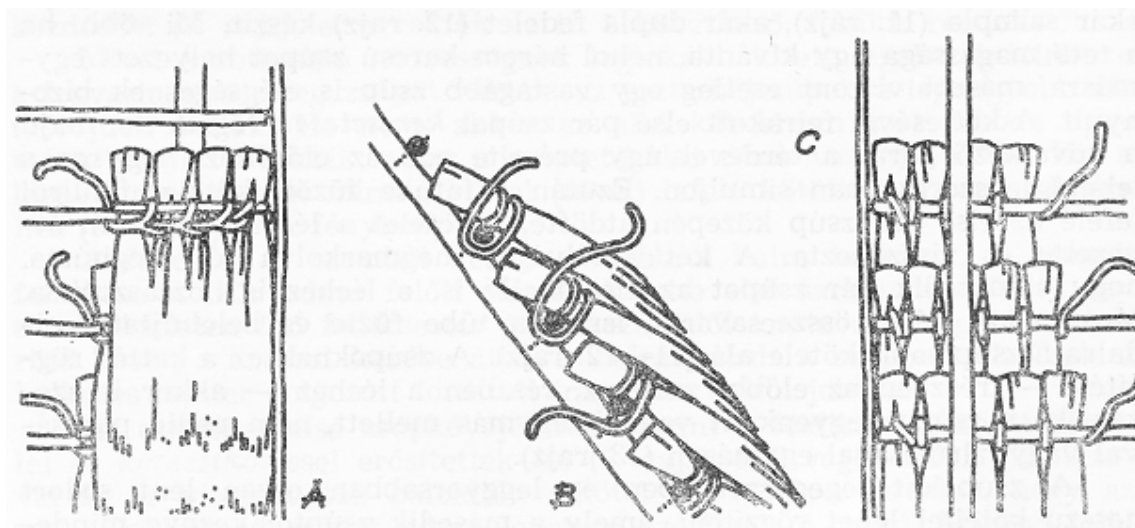
A zsúpkéveket mind a szimpla, mind a dupla fedélen általában egyesével rakják és erősítik fel (9–10. rajz), de Székelyszentléleken Ambrus Ferenc a maga kisebb, alig 12 cm átmérőjű zsúpjait kettesével rögzíti, akár szimpla (11. rajz), akár dupla fedelet (12. rajz) készít. Mi több, ha a tető magassága úgy kívánta, néhol három karcsú zsúpot helyezett egymásra, másutt viszont esetleg egy vastagabb zsúp is elégségesnek bizonyult. A kettesével felrakott első pár zsúpot *keresztesen* rögzítette, majd a következő párat a térdével úgy préselte oda az előzőhöz, hogy az a lehető leghamarabban simuljon. Ezután a fatübe fűzött kötelet felülről lefelé az első pár zsúp közepén átdöfte, a kötelet a lécs alatt ferdén átvezette és visszahozta. A két kötélvéget megmarkolva jól meghúzta, hogy a második pár zsúpot az első mellé is, a léchez is hozzászorítsa. Most a két véget összecsavarta, ismét a tübe fűzte és belebújtatta oldalra a zsúp saját kötele alá (11–12. rajz). A zsúpoknak ez a kettős rögzítése – részben az előbbi zsúphoz, részben a léchez – akkor is szokás, ha a zsúpok egyenként vannak egymás mellett, nem pedig párosával vagy hármásával egymáson (13. rajz).

A zsúpokat legegyszerűbben és leggyorsabban olyan lent sodort hosszú kötéllel lehet rögzíteni, amely a második zsúptól kezdve mindenik zsúpot bogozás nélkül a léchez öleli (14. rajz).

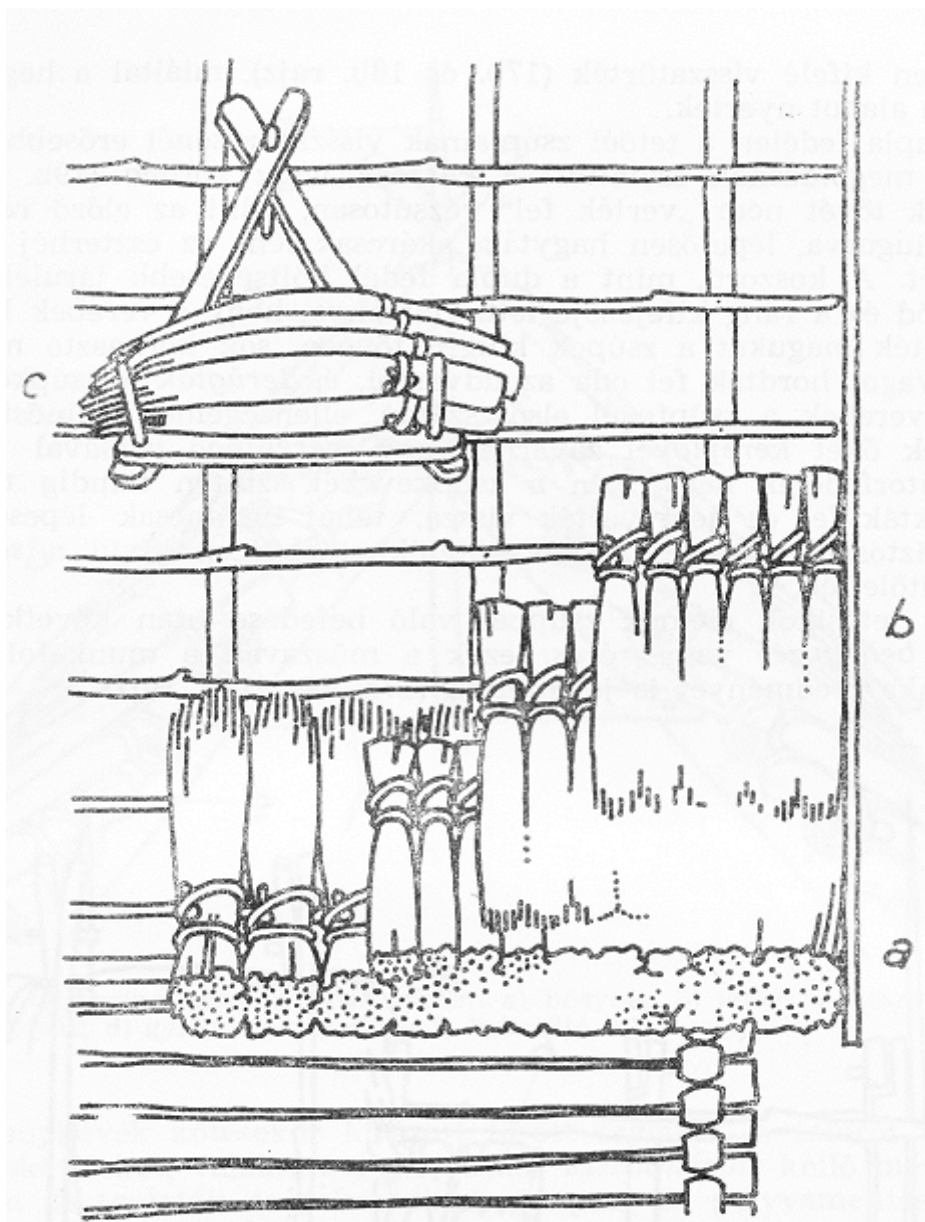
A zsúpoknak a lent sodort kötéllel való rögzítésétől eltérően Székelypálfalván és Felsősfalván a zsúpokat fent sodort kötéllel is rögzí-

tették. Ilyenkor a legelső sorkezdő zsúpot mindig a földön sodort zsúp-kötéllal erősítették a léchez, majd ebből egy tincset elkülönítettek, anélkül, hogy kitépték volna. Ebből a tincsből sodortak kötelet a második zsúp felkötéséhez. Miután ez a kötel a második zsúpot átkarolta és a léchez rögzítette, a végét a második zsúpból elkülönített tincssel kezdték összesodorni. Ilyenformán a kötel vég nélkül tovább folytatódott és mindig a léchez rögzítette a következő kévét (15. rajz és 41. fénykép). E változat előnye, hogy külön kötelet csak a sorkezdő zsúp felerősítésére kellett lent sodorni, hátránya viszont, az előbbi módszerrel együtt, hogy egérrágás vagy kopás esetén, ha az első zsúp kötele megbojlott, akkor egy egész zsúpsor könnyen *lesuvadt*.

7. A zsúpfedés menetében figyelmet érdemel a *fedési pászma vitele*, vagyis egy tetősíkon a fedés rendje és iránya. A fedőmester a tetősík jobb alsó sarkán kezdte meg a munkát néhány eszterhéjzsúp felrakásával, majd anélkül hogy helyéről elmozdult volna, az eszterhéjzsúpok fölé még néhány sor zsúpot rakott. E függőlegesen fölfelé haladó pászma szélességét a mester karhossza határozza meg: ez 2–5 zsúpot, vagyis 50–100 cm szélességet jelentett. A pászma vitele nemcsak a mester módszerétől, hanem a fedél formájától is függött. Legáltalánosabban a mester két-két zsúpot kötözött egymás fölé, az egymás után következő lécekre, a legelső eszterhéjzsúptól a legfelsőig. Ha segítséggel dolgozott, akkor ő vitte az alsó, társa pedig a felső sorokat; így egyenletesen haladtak és jobbról balra egyszerre fedték be az egész tetősíkot. Ha viszont egyedül dolgozott, akkor három-négy zsúppal *ment fel* az eszterhéjtől a tetőélig, majd ismét alulról kezdte. Különösen az újabb, téglalap alakú tetősíkok zsúpozásakor gyakorolták ezt az egyformán széles, függőleges sávokban haladó fedést. A trapéz vagy háromszög alakú fedélsíkok fedésével már ferde sávban haladt előre a mester: legalul 5–6, föléje, a második rendbe 3–4, a harmadik és negyedik rendbe pedig már csak 2–3, illetve 1–2 zsúpot kötözött fel. Amikor

15. A kezdő zsúp lent készített kötéllel való rögzítése után a következőt és a többi már a felkötözött zsúpból elkülönített rozstincsből az előző kötéllal hozzásodort kötéllel erősítették fel: A) felülnézet, B) oldalnézet, C) alülnézet

16. A *fedési pászma vitele* jobbról balra és alulról felfelé a téglalap alakú nyeregtetőn: a) eszterhék, b) tetősík és c) zsúpszekér a felkötözésre előkészített zsúpokkal

alulról újra kezdte a felrakást, mindenik rendbe egyenlő számú zsúpot kötözött, s így a fedési sáv mindvégig ferde irányú maradt (16. rajz).

8. A *tetőélet* (a tetősík legfelső rendjét) vastag eszterhéjzsúpokból, vagy pedig 2–3 egymásra helyezett kisebb kévéből rakják, mégpedig mindig keresztkötéssel, függetlenül attól, hogy a tetősík zsúpjait miként rögzítették. Erre az erős rögzítésre nemcsak pillanatnyi, hanem állandó terhelése miatt is szükség volt: a mester a tetőélen állt, amíg a hegyzéssel végzett, majd – amint látni fogjuk – a tetőélnak kellett tartania a hegyzés súlyát (17–19. rajz).

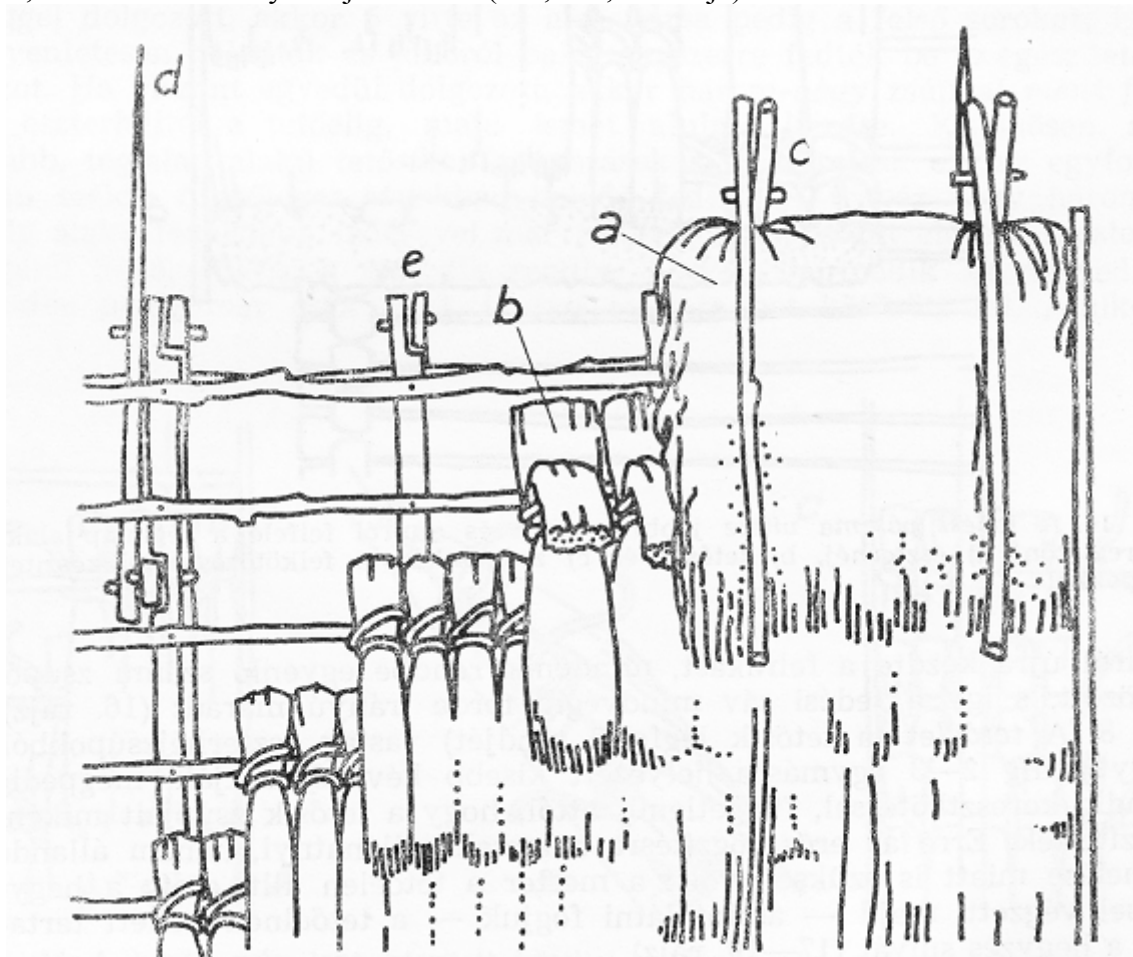
Épp azért, hogy a hegyzés jól elhelyezhető legyen, mind a szimpla, mind a dupla fedésen a tetőél zsúpjainak felső felét, a rögzítés fölött,

felelésben kifelé visszatúrték (17b. és 18b. rajz), miáltal a hegyzésnek szélesebb alapot nyertek.

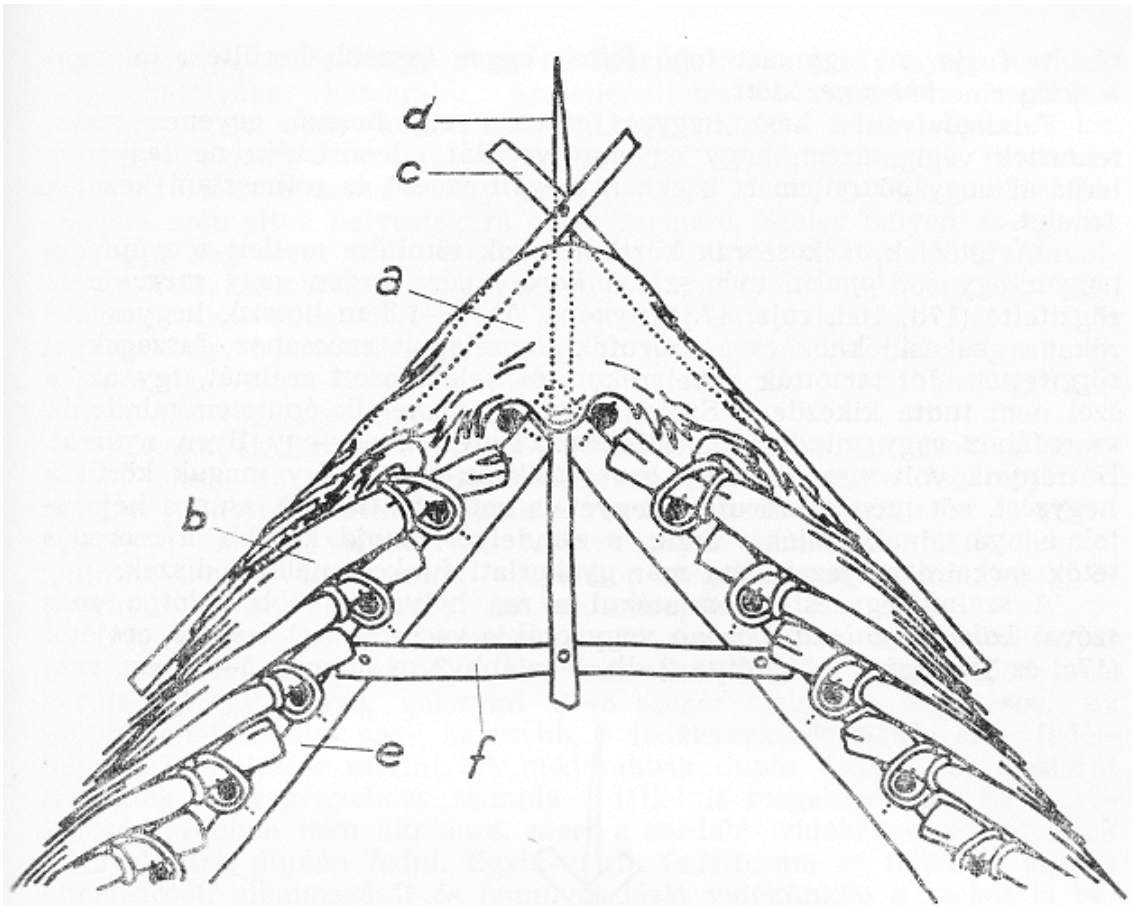
A dupla fedélen a tetőél zsúpjainak visszatúrásánál erősebb és mutatósabb megoldásnak számított a *koszorú* vagy *korona* (19b. rajz): a zsúpkévék tövét nem „verték fel” rézsútosan, mint az előző rendeken, hanem kiugorva, lépcsősen hagyták, akárcsak lent az eszterháj egyenes csöpögőjét. A koszorú, mint a dupla fedél költségesebb járuléka, egyben a mód és a rang kifejezője lett. Hátránya, hogy a verebek könnyen befészkeltek magukat a zsúpok kiugró tövébe, sok korhasztó meg vízszívó anyagot hordtak fel oda az udvarról, és *lerúgták* a zsúpköteleket. Ezért a verebek a zsúpfedél első számú ellenségeinek minősültek, s igyekeztek őket *kereplővel* zavarni, vagy *verébfogó varsával* befogni.

A sátorfedelek négy élén a zsúpkévéket szintén mindig tövükkel lefelé rakták fel és nem verték vissza, tehát ugyancsak lépcsőzetesek lettek. Biztosabb rögzítés végett kötelükkel a lécen kívül a *sarokszarufát* is átölelték.

9. A tetősíkok éleinek zsúppal való befedése után következett a *hegyzés*, *behegyzés* vagy *rázás*: ezek a műszavak a munkafolyamatot is, a munka eredményét is jelentették (17a, 18a, 19a. rajz).

17. Tetőgerinc: a) *hegyzés*, *behegyzés* vagy *rázás*, b) *tetőél*, vagyis a tetősík utolsó rendje a visszatúrt zsúppokkal, c) kalótya, d) gyaka és e) szarufa

18. A tetőgerinc szimpla fedés esetén: a) hegyzés, b) tetőél a visszatűrt zsúppal, c) kalótyák, d) gyaka, e) szarufa és f) kakasülő

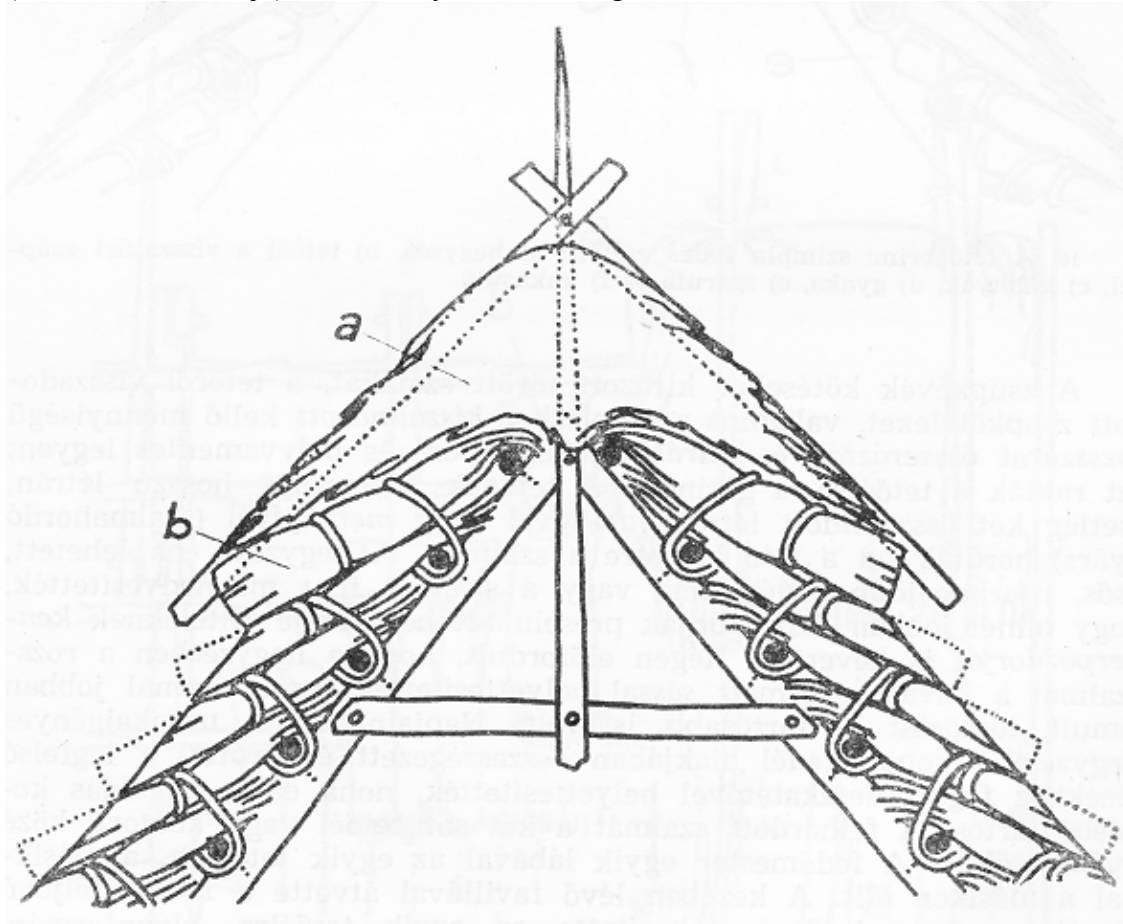
A zsúpkévék kötésekor kirázott törött szálakat, a tetőről visszadobott zsúpköteleket, valamint a csépléskor *kiszalmázott* kellő mennyiségű *rozsszárat összerázták és felrázták*, hogy por- és pelyvamentes legyen; ezt rakták a tetőélre, a gerincre. A tetőnek támasztott hosszú létrán, esetleg két összetoldott létrán *favillával* vagy *merekjével* (szalmahordó nyárs) hordták fel a tető hegyére a szalmát. A hegyzést, ha lehetett, esős, nyirkos időben végezték, vagy a szalmát fent megnedvesítették, hogy minél jobban össze tudják préselni. Néhol közéje tölteléknek *kenderpozdorját* is keverték. Régen előfordult, hogy a hegyzésben a rozsszalmát a havason termett sással helyettesítették; ez a rozsnál jobban simult, tömörült és tartósabb is volt. Napjainkban a munkaigényes hegyzést a koporsófedél alakjában összeszegezett és dróttal a legfelső lécekhez fogott deszkatetővel helyettesítették, noha ez a megoldás kevésbé tartós. A felhordott szalmát a két sor tetőél vagy koszorú közé *gyömöszölték*. A fedőmester egyik lábával az egyik tetőélen, a másikkal a másikon állt. A kezében lévő favillával átvette a létrán feljövő társától a szalmaterüt és ráborította az egyik tetőélre, olyanformán, hogy a borítás felső szélé a tetőgerincen kissé átnyúljon. A következő villa szalmát a másik tetőélre helyezte szintén úgy, hogy az első borí-

tást is fogja. Az egymást fogó *foltok* egyre összébb kerültek, míg nem a tetőgerinc *behegyeződött*.

Felsősfalván a kész hegyzés csúcsán egy hosszú, egyenes rudat fektettek végig, azért, hogy egyenes vonalát ellenőrizzék: ne legyenek hajlásai vagy gödrei, mert ezekben megáll az eső és rothasztani kezeli a fedelet.

A tetőélek és koszorúk közti hézagok tömítése mellett a zsúpfedél hegyét egy sor *gyaka*, más szóval *karó*, *nyárs*, *csóva* vagy *merekje* is rögzítette (17d, 18d. rajz, 47. fénykép). Az 1–1,3 m hosszú, hegyes károkat a kakasülökhöz és a szarufák összelapolt csúcsához faszegekkel rögzítették. Jól tartották a belerakott és beletaposott szalmát, így azt a szél nem tudta kikezdeni. Szeles helyeken némelyik épületen mindenik szarufához vagy minden másodikhoz rögzítettek egy-egy ilyen nyársat. Hátrányuk volt viszont, hogy *bevezették* az esőt, s így maguk körül a hegyzést, sőt még a szarufák hegyét is rothasztották. A zsúpos héjazatok e nyársainak emlékét őrzik a zindelyes, majd később a cserepes tetők sarkaira helyezték, ma már gyakorlati funkció nélküli díszek.

A szalmahegyzést nyomtatékul a reá helyezett több *kalótya*, más szóval *kalócsa*, *kaloda*, *pózona* vagy *csákja* védte a szél lesodró erejétől (17c. és 18c. rajz). A kalótya 2 db legalább 2 m hosszú, 5–10 cm vas-

19. A tetőgerinc dupla fedés esetén: a) hegyzés; b) *koszorú* vagy *korona* (1–19. Sente Gyula rajzai, a szerző és a rajzoló tervei alapján)

tag, lehetőleg csere- vagy néha bükkfarúd volt. A könnyen korhadó bükkfakalótyákat hamarabb, az ellenállóbb és nehezebb cserefákat mintegy 4 év után kellett cserélni. A rudakat felső végüktől kb. 30 cm-re *cigányfúróval* (cigánykovácsoktól készített fanyelű furdancscsal) átfúrták és *szilva-* vagy *cserefaszeggel összefogatták*, majd ollószerűen szétnyitva helyezték rá a tetőgerincre. Szeles helyen és apróbb szalmájú hegyzésre több, máskor kevesebb kalótyát tettek: így távolságuk, a szarufapárok közti távolságától függetlenül, 1–1,6 m közt váltakozott. Ahol viharosabb a táj, a felrakott kalótyák felső ollói közé is fektettek egy *nyomtatórudat*. Az újabb nyeregtetős csűrökön ugyancsak a kalótyákat fogta össze és erősítette a tető egész hosszában vízszintesen, az alsó végeikre szegezett *szegődeszka*.

A kalótyák felrakása után következtek az utolsó simítások: a hegyzésből kézzel leszedték a lelógó szalmatincseket, a fedelet *legerebjélték*, majd a juhnyíró ollóval levágták a *rendetlenkedő* rozsszálakat és ellenőrizték a csepegő vonalát. A tetőnek olyan simának kellett lennie, „mintha leborotváltak volna”. Ilyenkor megálltak egy pillanatra gyönyörködni és azt mondták: „Kész van a zsúpfedél!”

10. Átlagos számítás szerint egy 10 m-es csűrre 60 *rozskalangyát* használtak fel. Egy kalangya 25 *kéve*, tehát 25x60, vagyis 1500 kéve került fel egy csűrre, valamint 2–3 szekér szalma a hegyzésbe. Az utóbbi lehetett több vagy kevesebb, a fedélszerkezet alakja és a fedélhéjazat kivitelezése szerint. A módosabbak dupla fedelet és koszorút rendeltek, a szegényebbek szimpla fedéllel is megelégedtek. Ez a különbség azonban nem általános, mert a zordabb vidékeken a szegények is igyekeztek duplán fedni. Egyik-másik fedélforma és felkötési eljárás elterjedését, alkalmazását és fennmaradását vidékünkön a szokás is befolyásolta.

A zsúpfedés munkálatainak szakértője és irányítója a fedőmester volt; némelykor megszokott kiségitőjével s mindig a gazdának és hozátartozóinak közreműködésével dolgozott. Munkabére azonos volt a kőművesek, ácsok és kapások bérével. Egy nagyobb épület befedése 4–5 napot igényelt, s időnkénti javítgatással két emberöltőt is kiszolgált. A zsúpfedél késői fennmaradásának oka az, hogy olcsó, tartós, és a falusi lakosság nagy többsége számára különösebb nehézség nélkül előállítható volt. A fenyőágból készült zsindey csak lassan hódított teret, jóllehet vidékünkön ki több, ki kevesebb fenyőkitermelési joggal élt, vagy a közbirtokosság révén a fenyőfához hozzájuthatott. Az értékes fenyőfát azonban nagyon kevesen használták saját szükségleteikre: vagy mint épületanyagot (*borona, gerenda, szarufa, deszka*), vagy mint készterméket (*kád, cseber, dézsa, zsindej*) csereárúként gabonáért voltak kénytelenek értékesíteni.

A zsindey épp ezért, a hatósági tilalmak nyomására (ti. a zsúpfedél tűzveszélyesebb volt) elsősorban a lakóházak fedésében vette át fokozatosan a zsúp szerepét. A cserépfedél még ennél is többet váratott magára, hiszen a drága gyári cserepet a kispénzű hegyvidéki emberek nem tudták megvásárolni. A helyzet csak századunk elején kezdett megváltozni, amidőn a falusi cserépvető társulatok tagjai a kedvezményes áron kapott cseréppel csűrépítéskor a zsúpfedélről egyenesen a cserépfedélre

tértek át, miközben a lakóházakon a cserép továbbra is – egészen napjainkig – váltakozott a zsindeellyel.

A viharos havasi településeken a zsúp a mai napig versenytársa maradt a cserépnek. Különösen gazdasági épületeket fednek vele, a cserép ugyanis sem az erős szeleknek, sem a gyakori és nagy hőmérsékleti ingadozásoknak nem tudott kellőképpen ellenállni, ezért a cserepes fedél fenntartása költségessé vált. A zsúpfedélnek az *eternit* (préselt pala(hullám)lemez, románul *azbociment*) megjelenése húzta meg a halálharangot. E korszerű tetőfedő tűzálló és tartós; könnyű, nem terheli meg a fedőszerkezetet, s így kevesebb szarvazatot és lécezetet igényel; könnyen, tartósan és gyorsan felrögzíthető 1 m²-es darabokban gyártják; jól ellenáll az időjárás viszontagságainak. Amióta – mintegy két évtizede – forgalomba került, rohamosan tűnnek el mind a zsúpos, mind a zsindeles tetők.

JEGYZETEK

¹ *Arta populară românească*. Red. Petrescu, Paul. Buc. 1969. 38. és Ionescu, Grigore: *Istoria arhitecturii în România*. Uo. 1965. II, 265, 328.

² Stahl, Paul–Petrescu, Paul: *Locuința țărănească română*. Uo. 1958. 371. Benedek Zoltán: *Az érmelléki nádfeleles házak*. Művelődés XXXIV(1981). 11. sz. 40–42.

³ Kós Károly: *Régi parasztházak, ház és lakásbelső Dorohoiban = Tájak, falvak, hagyományok*. Tíz tanulmány. Bukarest 1976. 300, 302.

⁴ Uő: *Fekete-Körös völgyi gyűjtés* = I. m. 27.

⁵ Bátky Zsigmond: *Építkezés = A magyarság néprajza*, I. 2. kiad. Bp. 1941. 136–137.

⁶ Kós Károly: *Lakás, lakásbelső* = Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest 1974. 15.

⁷ Ionescu, Grigore: *Arhitectura populară în România*. Buc. 1971. Ilustrații, VI. 83. Stahl, Paul H.–Petrescu, Paul: *Construcții țărănești din Hațeg*. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962–1964. Cluj 1966. 112.

⁸ Szinte Gábor: *A székely ház*. Népr. Ért. I(1900). 105; Cs. Sebestyén Károly: *A háromszéki Szentföld székely háza*. Uo. VI(1905). 1–6; Thoroczky Thurinszky Pál: *Adatok az erdélyi parasztház ismeretéhez*. Uo. XIII(1912). 97; Kós Károly: *Építkezés = Kós–Szentimrei–Nagy: Kászoni székely népművészet*. Bukarest 1972. 91:18. jegyzet.

⁹ Számos adatközlőm közül kiemelem Ambrus Ferencet (1889–1980) Székelyszentlélekről és Tófalvi Dánielt (1934) Bogárfalváról.

¹⁰ Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*, II. Bp. 1909. 83, 113, 198.

¹¹ Vámszer Géza: *Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászoni falvaiban = Életforma és anyagi műveltség*. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975). Bukarest 1977. 109–110.

¹² A Székelyszentléleki Múzeumház továbbfejlesztése érdekében folytatott előtanulmányaim során sokszor találkoztam azzal a figyelmeztetéssel, hogy ilyen vagy olyan mesterséghez ez vagy amaz ért a legjobban. Amikor a Múzeumház telkére egy csűr behozataláról beszéltem, mindjárt Ambrus Ferenc székelyszentléleki *fedőmestert* ajánlották, mint a zsúpos csűrök fedésének szakértőjét. Dr. Molnár István és dr. Kós Károly rögtön arra biztatott, hogy jegyezzem le az idős mester tudását, mert a zsúpfedésnek a hazai szakirodalomban még sok tisztázatlan vonatkozása van, sőt közvetlenül a zsúpfedésről alig írtak. Erről a hiányról magam is meggyőződtem, amikor az idevágó szakirodalmat áttanulmányoztam: csak hivatkozásokat, említéseket találtam, az udvarhelyszéki zsúpfedésről és annak változatairól pedig senki sem közölt leírást. A zsúpfedés helyi vonatkozásainak leírása műszaki dokumentáció Múzeumunk nyikómenti zsúpos csűrök felépítéséhez, majd a fedél nemzedékenkénti megújításához.

¹³ A zsúpfedés itt közölt leírása részlet a szerzőnek *A zsúpfedés a Nyikó felső folyása mentén* című nagyobb terjedelmű dolgozatából, amelyet I. fokozati tanári vizsgájára készített.

¹⁴ Bátky, i.m. 137–138.

¹⁵ Ambrus Ferenc *cigánysarló*nak nevezte azokat a sarlókat, amelyeket a századforduló táján a szomszédságában lakó Csilla nevű cigánykovács készített; a székelyudvarhelyi piacon szintén cigányok árulták a sarlókat. Ugyanabban az időben Farkaslakán Sipos András magyarkovács is készített sarlót; a szentlélekiek hozzá, valamint a nyikómalomfalvi Boldizsár Dániel magyarkovácshoz vitték sarlókat fogaztatni. Az etédi sarlók híre (Gagyfi László: *Régi sajátos foglalkozások Etéden* = *ND* 1978. 73–78. *Sarlókészítés*) az öregek emlékezete szerint nem jutott el Szentlélekre.

¹⁶ Molnár István: *A nyikómenti kézicséplés*. Ethn. LXXIV(1963). 484.

¹⁷ Horváth István gyűjteményében (*Magyarózi toronyalja*. Írói falurajz. Kolozsvár 1971. 59.) olvassuk egy hallgatkozó gazda két ökrének alábbi párbeszédét:

„– Éhen pusztulunk, nem érjük meg a tavaszt.

Mangya a másik:

– Ne fé, má nem. A számba még szem is van, legalább tizenkét véka. Ava s a szalmáva megélünk, amíg fű lesz.

Az embernek se kellett több. Még ecce kicsipelte csippe a szalmát. Hát az ökrének igaza vót.”

A szalmában csak akkor maradhatott szem, ha takarmánynak szánták. Ez búzatermesztő vidékeken gyakrabban, nálunk azonban csak ritkábban fordulhatott elő, mert szükön termett a kenyérnek való szalmásszárú gabona. Csak akkor hagyták *hadaratlan*, ha valamilyen oknál fogva nem végezhetek teljes cséplést (Molnár, i. h.), hogy majd későbbi alkalommal fejezzék be az abbahagyott munkát.

¹⁸ Pápai Károly: *A palóc faház*. Ethn. IV(1893). 15. Újabb szakirodalom Selmeczi Kovács Attila: *A zsúpfédél készítése a keleti palócoknál*. Uo. LXXIX(1968). 548–559.